

DAMINOV Baxromjon Zakirdjanovich

*A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti
mustaqil tadqiqotchisi,*

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
arab tili va adabiyoti al-Azhar
kafedrasi katta o'qituvchisi
dbaha167@gmail.com*

ARAB TILINI O'RGATISHDA TINGLAB TUSHUNISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

INNOVATIVE APPROACHES TO DEVELOPING LISTENING COMPREHENSION COMPETENCE IN TEACHING ARABIC

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ КОМПЕТЕНЦИИ АУДИРОВАНИЯ В ОБУЧЕНИИ АРАБСКОМУ ЯЗЫКУ

Annotatsiya. Ushbu maqolada arab tilini o'rganishda tinglab tushunish kompetensiyasini shakllantirishga oid zamonaviy yondashuvlar yoritilgan. Tinglab tushunish jarayoniga ta'sir qiluvchi kognitiv va psixologik omillar, xususan, idrok qilish, eshitish xotirasi, ichda gapirish, solishtirish, oldindan fahmlash (antitsipatsiya) va mantiqan tushunish jarayonlari tahlil qilingan. shuningdek, audio-ma'lumotni samarali qabul qilishni ta'minlovchi metodik yondashuvlar tahlil qilingan. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan bosqichma-bosqich mashq modeli va interaktiv o'quv texnologiyalarining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, inson kapitali, innovatsiya, ta'lim tizimi, rivojlanish, ijodkorlik.

Annotation. This article presents modern approaches to the development of listening competence in the context of Arabic language education. It analyzes cognitive and psychological factors influencing the process of auditory comprehension, including perception, auditory memory, inner speech, comparison, anticipation, and logical reasoning. The paper also reviews methodological strategies that ensure effective reception of audio materials. The significance of the author's step-by-step model of exercises and the role of interactive learning technologies are substantiated.

Keywords: pedagogy, human capital, innovation, education system, development, creativity.

Аннотация. В данной статье освещаются современные подходы к формированию компетенции аудирования при изучении арабского языка. Проанализированы когнитивные и психологические факторы, влияющие на процесс восприятия на слух, в частности: восприятие, слуховая память, внутренняя речь, сопоставление, предвосхищение (антиципация) и логическое понимание. Также рассмотрены методические подходы, обеспечивающие эффективное восприятие аудиоинформации. Обосновано значение предложенной автором пошаговой модели упражнений и роли интерактивных образовательных технологий.

Ключевые слова: педагогика, человеческий капитал, инновации, система образования, развитие, креативность

KIRISH

Tinglab tushunish — nutq faoliyatining reseptiv shakli sifatida, chet tilini o'rganish jarayonining ajralmas va asosiy bo'g'ini sanaladi. Arab tilini o'rganuvchi talabalar uchun bu ko'nikma nafaqat til bilimlarini o'zlashtirishda, balki muloqotga tayyorlikda ham muhim ahamiyatga ega.

Har qanday bilish faoliyati esa emotsional va mantiqiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu ikki jihat tinglab tushunishda uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Ilmiy adabiyotlarda tinglab tushunishning turli mexanizmlari keng o'rganilgan.

Ruhshunoslarning ta'kidlashicha, birinchi mexanizm — bu nutqni idrok etishdir. Bu jarayonda insonda sezgi a'zolari orqali muayyan reaksiya yuzaga keladi. Masalan, begona tilni bilmaydigan shaxs bu tilni nafaqat tushunmaydi, balki uni eshitib anglash qobiliyatiga ham ega bo'lmaydi.

Shu bilan birga, eshitish xotirasi ham muhim rol o'ynaydi. Chunki biror nutqiy parcha idrok qilinayotganda uni yodda ushlab qolish, uning mazmunini anglash imkonini beradi.

Ichki nutq orqali takrorlash ham tinglab tushunishda asosiy mexanizmlardan biridir. Audiomatn eshitalayotganda inson miyasi nutq-harakat analizatori orqali uni ichida qayta takrorlaydi. Eshitalayotgan nutq ichki nutqda takrorlanganida, uni anglash darajasi oshadi. Tanish bo'lmagan yoki murakkab bo'lgan joylar odatda ichki nutq orqali qayta takrorlanadi. Agar o'rgatilayotgan til materiali yaxshi o'zlashtirilgan bo'lsa, ichki takrorlashga ehtiyoj kamayadi.

ASOSIY QISM

Ma'lumki, gapirish bilan tinglab tushunishni birgalikda o'rgatish samarali deb hisoblanadi. Eshitish sezgisiga kelayotgan signallarni xotirada qoliplangan andozada solishtirish mexanizmi. Solishtirish shaxsning avvalgi tajribasiga, uning sezgi va hissiyotiga qarab to'g'ri-noto'g'ri bo'lishi mumkin. Ta'lim oluvchi tajribasi deganda, eshitish va nutq harakat sezgilari miyada hosil qilgan narsalar tushuniladi. Solishtirish natijasida tanib olishga muvaffaq bo'linadi. Eshituvdan qolgan iz mustahkam bo'lsa, tanib olish mexanizmi (solishtirish va bilib olish mexanizmi deyilgani afzalroq) faolroq amal qiladi. Ta'kidlash joizki, eshitilayotgan hodisaning to'liq aksi miyada saqlanmaydi yoki tiklanmaydi, uning izi tushadi, xolos.

Navbatdagi mexanizmning nomi oldindan fahmlash (antitsipatsiya) deb ataladi. Sodaroq qilib, oldindan fahmlash deyish ma'qul. Bu mexanizm ishga tushganda, audiomatnning tuzilishi (jumlar yoki so'zlar shakli)ni yoki uning mazmunini oldindan bilib olish imkoniyati yaratiladi. Yana bir mexanizm audiomatnning mantiqan tushunish deyiladi. Miya faoliyatining analitik-sintetik amali asosida va boshqa imkoniyatlar doirasida anglash, ya'ni mantiqan tushunish ro'y beradi.

Mazkur mexanizmlarni shakl toptirish oqibatida o'quvchilarning tinglab tushunish malakasi hosil qilinadi. Tinglab tushunish malakasi arab tilida zaruriy mashqlarni bajarish tufayligina shakllanadi va rivojlanadi.

Ta'rif-tavsif etilgan tinglab tushunishning psixofiziologik va kognitiv mexanizmlari tahlil uchungina ayrim nomlar bilan ataladi. Nutq faoliyatida esa ular yaxlitlikda namoyon bo'ladi.

Yuqorida qayd etilganidek, tinglab tushunishni o'rgatishga maxsus vaqt ajratiladi va muayyan mashqlar bajariladi. Chet tilini o'rgatishning birinchi soatidan boshlab, to o'quvchi o'quv yurti tugatgunga qadar tinglab tushunishni o'rgatishga e'tibor qaratiladi.

O'quv dasturining og'zaki nutq qismidan joy olgan umumiy talablardan tashqari faqat tinglab tushunish uchungina mo'ljallangan jumlar ro'yxati ham keltiriladi. Bular o'quvchilar faqat o'qituvchini tinglaganda bilib olishga beriladigan jumlar ekanligini eslatib o'tish joizdir. Gapirish va o'qishda o'zlashtiriladigan leksik va grammatik materialni tinglab tushunishga ham oidligi muallimlarga ayon.

Ta'lim oluvchilarga tinglash uchun namuna bo'lmish muallim nutqi katta ahamiyatga molik. Darsni chet tilda olib borishning metodik qoidalariga rioya qilish zarurdir. Gapirish va o'qish materialini tinglab tushunish yordamida mustahkamlash hamda takrorlash ushbu nutq faoliyati turini ta'lim vositasi maqomiga kiritadi [6, 9].

Tinglab tushunishga oid mashqlar, ayniqsa darsning boshlanishida, sun'iy chet til muhiti yaratishga qaratilgan bo'lib, ko'p qismi tinglab tushunish bo'yicha bajariladi. Darsning asosiy qismi va yakunida ham tinglab tushunish mashqlari muhim ahamiyat kasb qiladi.

Boshqa nutq faoliyati turlaridan farqli o'laroq, tinglab tushunish chet tili o'rgatish davomida ta'lim maqsadi va vositasi tarzida o'rganiladi. Maqsad sifatida uning amaliy o'rganilishi chet tilida axborot olishni bildiradi. Barcha og'zaki nutq va o'qish mavzulari qamrovidagi mazmun tinglab tushunish orqali o'zlashtiriladi. Gapiriladigan va o'qiladigan paytda o'zlashtirilgan axborot tinglab tushunish uchun ham taalluqli.

Ta'lim vositasi sifatida esa, tinglab tushunishning til materiali (leksika, grammatika, talaffuz birliklari) ni o'rganishda qo'llash nazarda tutiladi. Yangi tinglab tushunish uch bosqichli jarayon bo'lib, umumiy eshituv idroki (akustik appersepsiya), so'zlarning tovush tomonini (fonematik) farqlash va mohiyatini anglash orqasida nutqdagi mazmun idrok etiladi, bilib olinadi va tushuniladi.

Mazkur mexanizmlarni shakl toptirish oqibatida o'rganuvchilarning til o'rganish jarayonida tinglab tushunish malakasi hosil qilinadi. Tinglab tushunish malakasi arab tilida zaruriy mashqlarni bajarish sababli shakllanadi va rivojlanadi. Tinglab tushunish muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun quyidagi uch omil nazarda tutiladi. Tinglovchining o'ziga bog'liqlik (xususan, eshitish malakasining rivojlanganligi, xotirasi, diqqati kabi xususiyatlari), tinglash shart-sharoiti (nutq tezligi, til materialining hajmi hamda shakli) va shu bilan birgalikda qo'llangan materialning lingvistik jihatlari hisobga olinadi.

O'qituvchi talabaning idrok qila olish qobiliyatini bilishi zarur. Psixologlarning ta'biricha, materialni, nutqni idrok qilish, tushunish xotirada puxta saqlanishning garovidir. O'qituvchi o'rgatayotgan materialini, nutqini doim o'quvchi, talaba ongli tushunsin, anglasin. Buning uchun

esa doim o'qituvchi izlanishda bo'lishi, vositalar topa bilishi, ularni qo'llay olish, idrok qilgan, qilaolmaganlarini tekshirib turishi zarur. Idrok qilinmagan nutq, material o'quvchining yodida, esida puxta saqlanmaydi. R.A.Zaripovanning fikricha, "Idrok sezgi organlariga ta'sir ko'rsatib turgan narsa va hodisalarning inson ongida aks ettirilishlaridir" [7]. Chet tillarni o'rgatishda biz sodda va murakkab idroklarga duch kelamiz. Sodda idrokka til materialini idrok etishni, murakkab idrokka esa tovushli yoki yozuvda ifodalangan matnlarni idrok etishni kiritish lozim.

Shuni ta'kidlash joizki, tinglovchi hech bo'lmaganda ma'ruzachi singari shu jarayonda ishtirok etishi, suhbatni tinglashi va uni idrok etishi kerak. To'liq ishtirok etishning ushbu jarayonini tavsiflash uchun "faol tinglash" iborasi ishlatiladi.

Idrokning asosiy xususiyatlari shuki, ular o'tmish tajribaga bog'langan bo'lib, faol va tanlab oluvchanlik xarakteriga egadir. Mana shu xususiyatlar chet tillarni o'qitishga taalluqlidir.

Ta'limda onglilik va faollik tamoyili o'qitish, ta'lim berish, tarbiyalash maqsadlari va vazifalaridan, talabalar tarbiyalanayotgan hamda til o'rganayotgan bilim yurtida materialga ongli va ijodiy yondashishdan, hamda o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Bu tamoyil o'rganilayotgan hodisalarni maqsadga yo'nalgan holda idrok qilishda, ularni tushunishda, ijodiy ravishda qayta ishlab chiqish va qo'llashda o'z ifodasini topadi.

Onglilik didaktikaning muhim tamoyili sifatida til va nutq hodisalarning mohiyatini aniqlashda, ularning sabab aloqalarini ochishda til birligi, shakllari, mazmuni, ularning borliqqa bo'lgan munosabatlarini tushunib yetishni talab qiladi. Onglilik tamoyilining tatbiqi o'quvchilarning aqliy faoliyatiga suyanishga, ular tomonidan analiz va sintez qilishdan, qiyoslash va qarama-qarshi qo'yishdan foydalanishga to'g'ri xulosalar qilish va bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishga asoslanadi. Til hodisalarning vazifasini tushunish til va nutq mexanizmlarini tezroq shakllanishiga yordam beradi.

Arab tilini o'qitishdagi faollik talabalarda arab tilida nutq harakatlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan diqqat, tafakkur, xotira va irodani rivojlantirish degan ma'noni bildiradi. Faollikning asosiy manbalari maqsadlar, sabablar, xohishlar va qiziqishlar hisoblanadi.

Talaba, o'quvchilar faolligini boshqarish nutq faoliyatining retseptiv, reproduktiv va produktiv

turlariga, talaba va o'qituvchi nutqiga, talabalarni javob berishga tayyor bo'lishlarida, Talabalarning matn mazmunini oldindan aniqlash uchun so'zlar, so'z birikmalari ma'nolarini fahmlab olishdagi ko'nikmalarni tarkib toptirishda, vaqtni to'g'ri taqsimlashda namoyon bo'ladi. Ko'rgazmalilik tamoyili ma'lum materialni o'rganishda, xotirada jonlantirishda, tashqi dunyoni bilishda ko'rgazmadan foydalanishga asoslanadi.

Tinglash qobiliyatlarini o'rgatishning samarali, zamonaviy usullari bilan bir qatorda interaktiv mashqlar hamda multimedia va raqamli platformalardan, masalan, mobil ilovalar va onlayn audio resurslardan foydalanish mumkin. Tinglash qobiliyatlari yakuniy mahsulotga emas, balki ko'proq o'quv jarayoniga yo'naltirilgan oddiy, qiziqarli mashg'ulotlar orqali samarali o'rganiladi.

Til o'qitish jarayonida tinglash qobiliyatlarini kuchaytirishning samarali usullaridan biri bu o'zaro intervyular tashkil etishdir. O'rganuvchilar ikki yoki uch kishilik kichik guruhlariga tayinlangan holda ma'lum bir tinglash jarayonini tashkil etishi mumkin. O'zaro aloqa qilish orqali tinglash qobiliyatini rivojlantirishga imkoniyat beradi. Bundan tashqari kattaroq guruh faoliyati ham tinglovchilarga tinglash qobiliyatlarini o'rgatish uchun foydali usul bo'lib xizmat qiladi.

Talabalar hamma narsaga ahamiyat bermaydilar; ular vazifaning maqsadiga muvofiq tanlab tinglaydilar. Bu o'z navbatida, talab qilinadigan tinglash turini va tinglovchilarning vazifaga qanday yaqinlashishini aniqlaydi.

Hozirgacha mashqlar tizimi uning tarkibiy qismlari, mashqlar tizimining tasnifi borasida bir qancha lingvistik, psixolingvistik, didaktik va pedagogik tadqiqot ishlari olib borilgan: (1) chet til o'qitish metodikasida barcha mashqlarni lingvistik nuqtai nazardan til va nutq mashqlari nomi bilan yuritib kelinadi [1]; (2) psixolingvistik nuqtai nazardan mashqlar: a) informatsion – bilim o'rgatadigan; b) operatsion – til materialini o'rgatish orqali ko'nikmani shakllantiradigan; v) motivatsion – nutqiy malaka hosil qilish uchun bajariladigan guruhlariga ajratiladi; (3) shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi va takomillashtiruvchi mashqlar [2] (4) fonetik-orfografik, grammatik bilan ishlash ko'nikma va malakalarni takomillashtirishga qaratilgan mashqlar [4].

Ba'zi metodist olimlar fikriga ko'ra «mashq ta'lim oluvchilarga mexanik jarayon sifatida emas, aksincha, muammoli vaziyat sifatida taqdim etilishi lozim» [3]. Mashqlar tizimli ravishda osondan qiyinga, oddiydan murakkabga, bilimdan malakani

shakllantiruvchi vaziyatda taqdim etilsa, o'quv fani oldiga qo'yilgan maqsadga erishish mumkin. Sababi, bugungi kun talabi o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini real vaziyatda qo'llay olishi kerak.

Bizningcha, yuqoridagi olimlarning bergan mashqlar tizimiga asoslangan holda tadqiqot ishimiz doirasida o'zimizning tizimimizni taqdim etishni lozim topdik (1-jadvalga qarang).

Audiovizual matn bilan ishlashning quyidagi to'rt bosqichlari tavsiya etiladi: (1) eshituvdan oldi tayyorlov mashqlarida; (2) matnni tinglash, agar zarurat bo'lsa, takroriy tinglash yoki ko'rish; (3) so'zlarning tovush tomonini fonematik farqlash va mohiyatini anglash orqasida nutqdagi mazmun idrok etiladi; (4) matnni eshitishdan keyingi bosqich: (5) tayyorlanmagan nutqni rivojlantirish - bilib olinadi va nihoyat tushuniladi.

Arab tili mutaxassisligi bo'yicha ta'lim olayotgan filolog talabalarning nutq faoliyatining barcha turlarini mukammal egallashlari ularning kasbiy kompetentligi uchun juda muhim. Shu bois filologik oliy ta'lim muassasalarda til mashg'ulotlari shunday tashkil etilishi kerakki, dars jarayonida har bir talaba asiyatda berilgan matnlarni tinglab tushunsin. Filolog-talabalar malakali mutaxassis bo'lib yetishishlari uchun arab tili darslarida audivizual vositalardan foydalanib metakognitiv strategiyalarga asoslangan tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish tizimining kiritilishi maqsadga muvofiq.

1-jadval

Audiovizual vositalar asosida tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish tizimi

Bosqich	Mashq va topshiriqlar mazmuni	Metodikalar / Yondashuvlar
1. Exploration (Tinglashdan oldingi bosqich)	- Audiovizual material mavzusi bilan tanishtirish- Qisqa savol-javob- Yangi so'z va iboralarini aniqlash- Tematik guruhlash	- Blits-so'rov- Aqliy hujum- Informativ mashqlar (eshituv idroki)
2. Elaboration (Tinglash / Ko'rish bosqichi)	- Harakat va imo-ishoralardan foydalanib fikr bildirish- Videoni tahlil qilish- Tovush-fonematik farqlash asosida mazmunni tushunish	- "Video-topishmoq" strategiyasi- Reproaktiv mashqlar

Bosqich	Mashq va topshiriqlar mazmuni	Metodikalar / Yondashuvlar
3. Conformation / Reflection (Tinglashdan keyingi bosqich)	- Muhokama, bahs-munozara- Savol-javob va juftlik/ guruh bilan ishlash- O'yinlar orqali kommunikativ vaziyat yaratish	- Munozara, debat, suhbat- Produktiv mashqlar (bilib olinadi va tushuniladi)

Xulosa

Arab tili mutaxassisligi bo'yicha ta'lim olayotgan filolog talabalarning nutq faoliyatining barcha turlarini mukammal egallashlari ularning kasbiy kompetentligi uchun juda muhim. Shu bois filologik oliy ta'lim muassasalarda til mashg'ulotlari shunday tashkil etilishi kerakki, dars jarayonida har bir talaba asiyatda berilgan matnlarni tinglab tushunsin. Filolog-talabalar malakali mutaxassis bo'lib yetishishlari uchun arab tili darslarida audivizual vositalardan foydalanib metakognitiv strategiyalarga asoslangan tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish tizimining kiritilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Миролюбов А.А. Ўрта мактабда чет тиллар ўқитишнинг умумий методикаси. – Тошкент, 2004.
2. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
3. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – Москва: Просвещение, 2009.
4. Щукин Н. История методов обучения иностранным языкам в схемах и таблицах. – Москва, 2021.
5. Daminov B. Listening and understanding the speech in learning a foreign language. Academia Science Repository, 2023. № 4.
6. Леонтьев Б.И. Методика обучения иностранным языкам как наука и теория школьного учебника. – Москва. 2007.
7. Зарипова Р.А. Ўзбек ўрта мактабларида чет тилини ўқитиш методикасининг асосий йўналишлари. – Тошкент. 2006.
8. Даминов Б.З. Особенности использования педагогических технологий в обучении арабскому языку. Педагогика и психология в современном мире, 2023. – № 2.
9. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и теория школьного учебника. – М.: Русский язык, 2007. – 288 с.